

RECENZIE

KU KNIHE DR. JAROSLAVA KLOFÁČA *MATERIALISTICKÉ POJETÍ DĚJIN*

Koncom roku 1957 vydalo SNPL v Prahe prácu dr. Jaroslava Klofáča *Materialistické pojetí dějin — základní problémy*. Práca v rozsahu 230 strán má 5 kapitol. V prvej sa hovorí o význame materialistického chápania dejín pre vedu o spoločnosti a prax. Vyjasňujú sa tu aj otázky významu filozofie pre poznanie i otázka predmetu historického materializmu a jeho metodologické stránky. V druhej kapitole venovanej zákonitostiam spoločenského vývoja sa stručne rozoberá vzťah determinizmu a indeterminizmu vo vývoji spoločnosti a podstata nevedeckých teórií, popierajúcich poznateľnosť spoločenských zákonov. Protikladom materiálneho a ideálneho sa autor zaoberá v tretej kapitole a štvrtá kapitola, ktorá hovorí o materiálnych faktoroch v spoločenskom vývoji, je vlastne pokračovaním a rozvedením otázky povahy materiálna v spoločenskom vývoji. Táto kapitola, hojne doplnená rozborom buržoázných sociologických koncepcií, patrí medzi najlepšie časti knihy. Posledná kapitola zakončujúca prácu sa týka úlohy spoločenských ideí.

Táto kniha znamená cenný a už dávno potrebný doplnok našej literatúry z historického materializmu. Zaoberá sa otázkami, o ktorých sa medzi našimi filozofickými pracovníkmi (ako ukážeme i medzi zahraničnými) už dávnejšie diskutuje a o ktorých zďaleka nemožno povedať, že by boli jasne a jednoznačne chápané a vysvetľované, napriek tomu, že sú základnými otázkami materialistického názoru na dejiny. Vztahuje sa to najmä na kategórie spoločenské bytie a spoločenské vedomie, ktoré sú stredobodom práce s. Klofáča. Aj keď ide o vedecko-populárny výklad, autor zasahuje — a to významne — do diskusie a pokúša sa o riešenie mnohých sporných otázok. Treba pochvalne hodnotiť autorovu snahu o marxisticky dôsledné riešenie a pritom populárne vysvetlenie otázok, ktoré zamestnávajú mysle mnohých pracovníkov historického materializmu.

Za klad knihy považujem už sám najelementárnejší prístup k riešeniu povahy kategórií spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Autor sa správne pridŕža názoru, že o spoločenskom bytí a o spoločenskom vedomí, o materiálnom a ideálnom v spoločnosti možno hovoriť iba v gnozeologickom zmysle. Píše: „... v historickom materializme chápeme protiklad materiálneho a ideálneho iba v zmysle základnej gnozeologickej otázky prvotnosti a druhotnosti“ (str. 97). Teda aj autor zastáva názor, že spoločenské bytie a spoločenské vedomie je riešením („aplikáciou“) základnej otázky filozofie vo vývoji spoločnosti. Podľa tohto názoru spoločenské bytie je súhrnom materiálnych vzťahov a spoločenské vedomie jeho odrazom. Tento názor, ktorý považujem za podstatu materialistického názoru na dejiny, bol v poslednom čase kritizovaný v článku Tugarinova *O kategóriách „spoločenské bytie“* a „*spoločenské vedomie*“ (Voprosy filosofii 1958, čís. 1) a predtým v jeho brožúre o kategóriách. Tugarinov tvrdí, že do pojmu spoločenské bytie treba zahrnovat širší okruh javov, než sa bežne zahrnuje. Rozhodne odmieta názor, ktorý stotožňuje spoločenské bytie s materiálnom v živote spoločnosti. Píše: „... Pojem spoločenské bytie neslobodno stotožňovať s materiálnymi spoločenskými vzťahmi, pod ktorými sa rozumejú vzťahy, späť z výrobou materiálnych, vecných statkov, v odlišnosti od ideologických vzťahov, späťých s „výrobou“ ideí. Pod spoločenským bytím treba rozumieť všetok reálny praktický život a činnosť ľudí“ (str. 21, podtrhol Tugarinov).

So spoločenským bytím stotožňuje všetky spoločenské vzťahy, celú ľudskú prax vynímajúce prax vedeckú, teoretickú a umeleckú činnosť. Takto sa potom stáva súčasťou spoločenského bytia

čenského bytia aj politika. Tugarinov i to podtrhuje: „Netreba dokazovať, že štát a politické strany ako v kapitalistickej tak i v socialistickej spoločnosti sa zaoberajú nielen ideami a teóriami, ale robia takú praktickú prácu, bez ktorej nie je možná praktická existencia danej spoločnosti. Borba národov za mier, proti vojne — je tiež praktická činnosť. Ako možno nepovažovať tieto druhy spoločenskej činnosti za spoločenské bytie? Veď táto činnosť predstavuje *základný obsah* súdobého spoločenského života“ (str. 21, podtrhol Tugarinov).

Tugarinov teda v skutočnosti odmieta názor, že kategórie spoločenské bytie a spoločenské vedomie sú riešením základnej otázky filozofie v oblasti spoločenského života. Prijatím tohto stanoviska však vznikajú značné nejasnosti. Tugarinov svoje odmietanie materiálnej povahy spoločenského bytia a teda gnozeologického charakteru kategórií spoločenského bytia a spoločenského vedomia neuskutočňuje dost dôsledne. Odmieta, aby sa spoločenské bytie posudzovalo z hľadiska tejto otázky, ale na druhej strane posudzuje spoločenské vedomie ako odraz spoločenského bytia. Domnievam sa, že keby mal doviesť svoje stanovisko do dôsledkov, musel by buď vyhlásiť všetky spoločenské vzťahy (teda i politické, právne, náboženské a pod.) za materiálne, alebo by musel dať i kategórii spoločenského vedomia iný zmysel, než jej pripisuje základná filozofická otázka. Takto odmieta síce materiálny charakter spoločenského bytia z hľadiska základnej filozofickej otázky, ale u druhej polárnej kategórie, u spoločenského vedomia toto uznáva a definuje ju ako odraz spoločenského bytia. Zrejme ide o zámenu otázky spoločenského bytia a spoločenského vedomia otázkou vzťahu teórie a praxe. Potom by však bolo treba objasniť, prečo vynecháva teoretickú a umeleckú prax. K tejto otázke sa ešte vrátíme.

Východisko, ktoré v posudzovanej práci volí s. Kľofáč, považujem za dôslednejšie. Jeho práca má i iné klady. Jasne vysvetľuje napr. i otázku vzťahu historického a dialektického materializmu, ktorá hola v poslednom čase dosť často predmetom diskusií a nejasností. Píše: „...dialektický materializmus ako veda o najvšeobecnejších zákonitostiach vývinu prírody, spoločnosti a myslenia zahrnuje do seba i také najvšeobecnejšie zákonitosti, ktoré platia v spoločnosti, ale ktoré sú tak všeobecného charakteru, že nie sú výlučne vlastné iba spoločnosti alebo iba prírode. Naproti tomu historický materializmus má za svoj predmet iba najvšeobecnejšie zákonitosti spoločnosti a v tomto zmysle je mu dialektický materializmus čo do všeobecnosti nadradený...“ (str. 20). Medzi dobré miesta knihy patria i úvahy o metóde historického materializmu, najmä pokiaľ ide o vzťah medzi empirickými metódami a čerpaním poznatkov z iných vied — i keď proti jeho názoru na filozofickú metódu, ktorú stotožňuje s logicko-gnozeologickou analýzou pojmov, by bolo možné všeličo namietat. Autor tu zjavne opúšťa názory, ktoré sám hlásal napr. vo Filozofickom časopise ČSAV 1956, č. 5, kde bolo odmietané používanie metódy filozofickej analýzy v historickom materializme ako metódy špekulatívnej filozofie dejín, ktorá vedie k zakademizovaniu a odtrhnutiu od života, a samospasiteľný prostriedok sa hľadal v empirických metódach buržoáznej sociológie. Autor sa odvážne púšťa i do riešenia iných, dosiaľ nejasných otázok, ako napr. otázky vzťahu medzi pojmi spoločenské bytie a podmienky materiálneho života, otázky rozsahu pojmu spoločenského vedomia, otázky živelnosti a uvedomelosti, triednosti ideí a pod. Nesporné práca veľmi získava i kritickým hodnotením pomerne rozsiahleho materiálu buržoáznej sociológie, pričom okrem teoretických nedostatkov sa správne vysvetľuje i politické zameranie na triednu podstatu ich teórií.

Napriek tomu, že ide o dobrú prácu, v ktorej je veľmi úspešne sklbená teoretická hodnota s populárnou, každému prístupnou formou, predsa len je potrebné urobiť niekoľko kritických pripomienok k pokusom o riešenie jednotlivých otázok.

Predovšetkým ide o otázku pojmu spoločenské vedomie. Autor objasňuje spoločenské vedomie takto: „Čo do obsahu rozumieme pojmom spoločenského vedomia odraz spoločenských vzťahov (včítane vzťahov spoločnosti k prírode), kým vedomie vôbec chápeme ako odraz sveta vôbec. V tomto zmysle je teda spoločenské vedomie istým súhrnnom názorov, ideí, teórií a pod. vytváraných ľuďmi a odrážajúcich ich spoločenské bytie“ (str. 85).

Obsah spoločenského vedomia podobným spôsobom definuje i Lenin v diele *Kto sú to, priatelia ľudu*. Pravda, autor v svojej práci sleduje iný cieľ — sústavný výklad základov

historického materializmu. Dalo by sa predpokladať, že z hľadiska potrieb výkladu sa neobmedzí iba na opakovanie Lenina. Autor však nerobí nič viacej. Pomstí sa mu to pri rozlišovaní medzi ideami a ideológiou. Hoci v definíciách obidve veci jasne odlišuje, v texte mu používanie dosť často splýva.

Autor nevidí, že spoločenské bytie sa odráža nielen priamo, v názoroch o materiálnych vzťahoch a o spoločenskom postavení, teda v ideológii (aj keď táto tvorí podstatu spoločenského vedomia), ale aj nepriamo. Keďže materiálny život je i istým objektívnym, materiálnym vzťahom spoločnosti k prírode, podmieňuje zároveň aj subjektívny vzťah spoločnosti k prírode, koniec koncov obsah a rozsah našich poznatkov o prírode. Teda spoločenské bytie sa nepriamo odráža vo vedomí spoločnosti podmienením a ovplyvňovaním nášho poznania a našich predstáv o objektívnom svete. Na základe toho môžeme za formu spoločenského vedomia považovať i vedu vôbec a môžeme hovoriť, že každé vedomie o objektívnom svete je spoločenským vedomím. Rozdiel medzi pojmom vedomia a spoločenského vedomia je teda iba rozdielom aspektu. V prvom prípade rozumieme odrážanie objektívneho sveta, v druhom prípade spoločenskú podmienenosť tohto odrazu materiálnym životom, teda odrážanie spoločenského bytia spoločenským vedomím.

S najelementárnejšou charakteristikou spoločenského vedomia vystačíme iba pri základnom svetonázorovom objasnení tohto pojmu. Keď sa však chceme púšťať do rozboru jednotlivých vrstiev, prípadne foriem spoločenského vedomia, musíme ísť ďalej. Inak sa nám vnucuje stotožnenie spoločenského vedomia s ideológiou, čo by napr. u prírodných vied viedlo k veľmi škodlivým politickým dôsledkom. Autor si to tiež uvedomuje a snaží sa pri vysvetľovaní triednosti ideí vyriešiť otázku taktó: „Niektoré názory nie sú totiž bezprostredným odrazom spoločenských vzťahov, nech už materiálnych alebo ideologických, ale odrážajú ďalšie stránky života, napr. vzťah spoločnosti k prírode (prírodné vedy)“ (str. 185). Zrejme teda nechápe, že vzťah spoločnosti k prírode je tiež materiálnym vzťahom a potom spomínané názory nie sú odrazom „ďalších stránok života“, ale taktiež spoločenského bytia.

Ďalšiu nejasnosť vyvoláva schéma spoločenského vedomia na str. 93. Autor do pojmu spoločenského vedomia zahrnuje jednak spoločenské vzťahy odvodené od materiálnych vzťahov, teda ideologické vzťahy, jednak formy spoločenského vedomia. Avšak na str. 193—195 už píše, že „idey sa môžu premeniť na materiálnu silu“ alebo že „institúcie sú zároveň realizáciou ideí, nemôžu trvať, ak nie sú opreté o určitý materiálny základ, presahujúci svojim charakterom oblasť vedomia“. V staršej práci autorov Klofáča—Tlustého je mimo oblasti spoločenského bytia a foriem spoločenského vedomia vydelená oblasť ideologických vzťahov (porov. zborník *Otázky teorie poznání*, SNPL, 1957). Čitateľ si zaiste už uvádza túto otázku do súvislosti s názorom Tugarinova, ktorý ideologické vzťahy zaradil do spoločenského bytia.

Otázka povahy ideologických vzťahov je v súvislosti s kategóriami spoločenského bytia a spoločenského vedomia skutočne zložitým problémom a je predmetom diskusie. Príčinou nejasností je charakter týchto vzťahov. Lenin ich charakterizuje ako vzťahy, ktoré skôr než jestvujú, prechádzajú vedomím ľudí a tým sa odlišujú od materiálnych vzťahov, ktoré existujú nezávisle od vedomia ľudí. V tomto zmysle sú teda závislé od vedomia, sú výrazom vedomia potreby istých vzťahov. Sú teda podobne ako spoločenské vedomie druhotné.

Zároveň však majú do istej miery objektívny charakter. Spočíva jednak v skutočnosti, že ich závislosť od vedomia je iba veľmi relatívna. Ľudia si ich síce vytvárajú podľa svojich názorov, ideí, ale pod tlakom materiálnych potrieb. Jednak tiež (a to predovšetkým) nemožno pokladať ideologické vzťahy za nič, čo existuje iba vo vedomí, iba subjektívne. Existujú do istej miery objektívne ako materiálne vzťahy, sú spoločenským vedomím odrážané a do značnej miery ovplyvňujú jeho charakter. Je predsa nepochybné, že napr. politika má veľmi významný vplyv na pretváranie vedomia spoločnosti.

Túto skúsenosť, o ktorej nás poučuje denná prax, neslobodno ignorovať. Pôsobenie politiky na utváranie názorov o spoločnosti viedlo Tugarinova k ich zaradeniu do spoločenského bytia. Pozorujúc ich dvojaký charakter, vylúčili ich Klofáč—Tlustý ako zvláštnu skupinu.

Domnievam sa, že ani Tugarinovo, ani Klofáča—Tlustého a ani Klofáčovo riešenie nie sú

správne. V prvom a treťom prípade sa vyzdvihuje jedna stránka veci, zatiaľ čo druhá je viac-menej odsunutá. Proti riešeniu Klofáča-Tlustého treba zasa namietať, že v rámci základnej filozofickej otázky, týkajúcej sa vzťahu bytia a vedomia, nemožno hľadať nič tretieho.

V rámci základnej otázky filozofie predovšetkým nemožno úplne vyriešiť a vysvetliť všetky spoločenské javy. Má veľmi obmedzený charakter. Môže riešiť iba úzky okruh spoločenskej problematiky. Myslím, že práve preto nemožno v rámci kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia plne vysvetliť povahu ideologických vzťahov. Pretože ich spoločenské bytie určuje a zakladajú sa na ideách, patria do spoločenského vedomia. Pretože však existujú mimo spoločenského vedomia a pôsobia naň, sú objektívne, materiálne. Možno ich charakterizovať ako objektivizované vedomie — teda ako vzťahy, ktoré majú *bezprostredný* pôvod vo vedomí, ale existujú mimo neho. Nemožno, pravda, ostať pri tomto vysvetlení a treba ďalej ukázať na spoločný pôvod ideí i ideologických vzťahov zo spoločenského bytia. Tým sa práve odlišuje materialistický názor na ideologické vzťahy od názorov pozitivistov, ktorý tiež charakterizujú ideologické vzťahy ako objektivizované vedomie, ale nejdú ďalej a neskúmajú závislosť ideí od materiálneho života.

Ukazovať vzájomné súvislosti ideologických vzťahov a ideológie s ekonomikou je však úlohou kategórií základne a nadstavby. Oveľa presnejšie objasnenie sa dostáva ideologickým vzťahom, keď ich charakterizujeme ako nadstavbu. Inak sa problematika základne a nadstavby stáva úzkou a má podradný význam — s čím, pravda, nemožno súhlasiť. I tieto kategórie majú svoju samostatnú funkciu v rámci systému historického materializmu. Určite nie je tiež náhodou, že otázku vzťahu kategórií spoločenské bytie — spoločenské vedomie a základňa — nadstavba autor dosť obchádza — hoci jeho práca má vysvetľovať základné problémy historického materializmu.

Teda Klofáč i Tugarinov robia rovnakú chybu, aj keď stoja na protikladných pozíciách — chcú na kategóriách spoločenského bytia — spoločenského vedomia viacej, než je možné ich pomocou dosiahnuť. O povahe ideologických vzťahov môžeme pomocou nich povedať iba toľko, že existujú síce v závislosti od vedomia, ale mimo neho. Funkciu týchto vzťahov a ich povahu musíme vysvetliť pomocou kategórií základne a nadstavby. Spoločenské bytie a spoločenské vedomie sú kategórie, ktoré sa vzťahujú na všetky javy spoločnosti, ale vysvetľujú tieto javy iba z určitého, veľmi obmedzeného aspektu. Nemôžu nahradiť iné kategórie. Systematický výklad základných problémov historického materializmu by podľa môjho názoru mal riešiť ideologické vzťahy až v základni a nadstavbe a v kategóriách spoločenského bytia a spoločenského vedomia sa obmedziť iba na najelementárnejší vzťah z hľadiska základnej otázky filozofie.

Taktiež treba urobiť poznámku k vysvetľovaniu kategórie spoločenského bytia. Autor v schéme na str. 20 uvádza dve skupiny v rámci spoločenského bytia: materiálny život a „jemu odpovedajúce materiálne vzťahy“. Bezpochyby ide o nepresnosť; avšak vzhľadom na to, že i ďalej, ako sme uviedli, hovorí napr. o objektívnom vzťahu spoločnosti k prírode ako o niečom, čo je mimo materiálnych vzťahov, dodávam, že spoločenské bytie je súhrnom objektívnych, materiálnych vzťahov spoločnosti k prírode a ľudí navzájom.

Abstraktne a nepresne je vysvetlená aj otázka hybných síl vývinu výroby. Po vysvetlení významu otázky a po konštatovaní, že výroba sa vyvíja vnútornými spoločenskými silami, píše: „... rozvoj výroby je prejavom neustáleho riešenia rozporu medzi spoločnosťou a prírodou. Vnútorňa nevyhnutnosť riešiť tento rozpor je zároveň hlavnou hybnou zložkou rozvoja výrobných síl. Základná pohnútkou vývinu výroby počíva teda v samej existencii spoločnosti ako niečoho, čo je súčasťou prírody a od prírody závislé“ (str. 168). Ďalej túto myšlienku upresňuje: „Nevyhnutnosť nepretržitej reprodukcie, možnosť naväzovať na každom stupni výrobnéj techniky na doterajší stav a zlepšovať svoje pôsobenie na prírodu spôsobuje, že ľudské dejiny majú trvalú vývojovú tendenciu...“

Teda v spoločenskej nevyhnutnosti vyrábať vidí hlavnú hybnú silu vývoja výroby. V skutočnosti však abstraktná spoločenská potreba vyrábať pôsobí na vývoj výroby iba potiaľ, pokiaľ je v súlade s materiálным záujmom vlastníkov výrobných prostriedkov. Nie teda spoločenská nevyhnutnosť vyrábať je hlavnou hybnou silou vývinu výroby, ale výrobné vzťahy. Inak by vývin výroby plynul v rovnako vyvinutých krajinách rovnakým tempom,

bez ohľadu na spoločenské zriadenie. Autor síce tiež píše o tom, že na sklonku feudalizmu „... existujúce výrobné vzťahy už znemožňovali ďalší rozvoj výrobným silám...“ (str. 168). Akú však v skutočnosti pripisuje úlohu výrobným vzťahom, môžeme zistiť z tohto: „Zistujeme, že v rôznych spoločenských formáciách vystupujú do popredia rôzne podnety, že napr. v kapitalizme je hlavnou vzpruhou vývinu výroby snaha vlastníkov výrobných prostriedkov dosahovať čo najväčšie zisky, zatiaľ čo v socializme pristupujú úplne nové podnety, vyplývajúce z materiálnej zainteresovanosti všetkých pracujúcich... Avšak tieto podnety sú iba vonkajšími pohnútkami“ (str. 167). Ďalej uzaviera, že práve preto nemôžu byť rozhodujúcou silou, ale iba urýchľovať alebo spomaľovať vývin výroby.

Tento názor považujem za nesprávny. A predsa už z bežného štúdia dejín výroby a národného hospodárstva môžeme zistiť, že každá sociálno-ekonomická formácia má vlastné zákony vývinu výroby a tieto majú ekonomický charakter. Vyplývajú teda z istého typu výrobných vzťahov a nie z abstraktnej spoločenskej potreby vyrábať. Keby sa autor v svojej knihe aspoň stručne zaoberal napr. vývinom súdobého kapitalizmu, veľmi by tým jeho práca získala. Jednak by vysvetlil aktuálne otázky, ktoré bývajú verejnosti občas nejasné, a jednak by mohol lepšie upresniť teoretické závery. Napokon vec, o ktorej je reč, bola už dávno vysvetlená v *Komunistickom manifeste*, *Biede filozofie* alebo v *Kapitáli*. Nevedno, prečo ich autor obchádza.

Zrejme si nevie dať do súvislosti, ako môžu byť výrobné vzťahy hlavnou hybnou silou výroby, keď tieto vo všetkých vyspelejších kapitalistických krajinách hrajú retardačnú úlohu a vývoj výroby napriek tomu pokračuje. Táto otázka sa v diskusiách uvádzala do súvislosti najmä s povojnovým rozvojom kapitalistického hospodárstva. Skutočnosť, že výrobné vzťahy brzdia rozvoj výrobných síl a tieto sa napriek tomu vyvíjajú, viedla niektorých súdruhov k záveru, že tu musia byť ešte iné, účinnejšie hybné sily a výrobné vzťahy môžu iba „urýchľovať“ alebo „brzdiť“ rozvoj výrobných síl. Zdá sa, že podobne uvažoval aj autor.

Je síce nesporné, že prostredníctvom výrobných vzťahov pôsobia na rozvoj výrobných síl i iné hybné sily, stojace mimo nich — ako napr. veda, prírodné bohatstvo a prírodné prostredie vcelku, spotreba atď. Pretože však pôsobia iba v závislosti a prostredníctvom výrobných vzťahov, nemožno o nich hovoriť ako o účinnejšej hybnej sile a stávajú sa druhoradým problémom. Nemožno však nevidieť, že spomínaný povojnový vývoj kapitalistického hospodárstva sa uskutočňoval nielen v súlade s kapitalistickými výrobnými vzťahmi, ale tieto ho priamo vyvolali. Nejde teda o to, že by vývoj výroby v kapitalistických krajinách bol v zásade rozporný s kapitalistickými výrobnými vzťahmi, a pokiaľ sa uskutočňuje, tak iba pod tlakom iných hybných síl. Skutočnosť, že tento rozvoj sa neuskutočňuje úmerne vzhľadom na technické a spoločenské možnosti krajiny, že sa riadi materiálным záujmom kapitalistov, ktorý sa dostal do protirečenia so záujmami spoločnosti, že teda vývoj výroby pod vplyvom kapitalistického vlastníctva zaostáva za technickými a spoločenskými možnosťami vývinu výroby, ako aj skutočnosť, že sa výroba militarizuje, zameriava na vojnové účely — nám dokazuje brzdiaču úlohu kapitalistických výrobných vzťahov. Teda pôsobenie výrobných vzťahov nie je mechanické jednoznačné. Je dialekticky protirečivé — sú i hybnou silou i brzdiacim elementom. Na začiatku sociálno-ekonomickej formácie je rozvoj výrobných síl v súlade s kapitalistickým vlastníctvom a s materiálным záujmom kapitalistov. Preto prevažuje progresívna stránka. V súčasnosti vývin výroby stále častejšie naráža na ekonomické zákonitosti kapitalizmu a materiálny záujem kapitalistov. Preto je obmedzovaný a prevažuje regresívna úloha kapitalistických výrobných vzťahov. Výroba síce vždy musí uspokojovať spoločenskú potrebu, ale forma, v ktorej sa to uskutočňuje a v ktorej prebieha i vývoj výrobných síl, spočíva v ekonomike. Toto platí rovnako pre súčasný kapitalizmus, ako aj pre kapitalizmus z doby Marxa a Engelsa. V socializme sa presadzuje nevyhnutnosť vyrábať tiež iba prostredníctvom socialistických výrobných vzťahov.

Taktické nemožno súhlasiť s autorovým názorom, podľa ktorého materiálne záujmy tried a napokon i vlastníkov výrobných prostriedkov sú „vonkajšími podnetmi“ výroby. Tým, že nedoceňuje úlohu výrobných vzťahov vo vývine výroby, nutne ostáva na povrchu i v otázke materiálnych záujmov. Od pomerne rozsiahlej práce, akou je posudzovaná kniha,

by sa dala očakávať hlbšia analýza úlohy materiálnych záujmov — prinajmenšom aspoň rozlišovanie významu pre vývoj výroby medzi materiálnymi záujmami vlastníkov a ostatných zložiek spoločnosti. Potom by sa tiež ukázal vzťah materiálnej zainteresovanosti voči ekonomickým, resp. vlastníckym vzťahom.

Nie je úplne správny i výrok na strane 55, podľa ktorého spoločenské vedy nemôžu používať metódu experimentu. Je známe, že v obmedzenej miere sa používa metóda experimentu i v oblasti spoločnosti. Používa sa napr. v národnom hospodárstve, keď sa pri príprave hospodárskych opatrení najprv pristupuje k lokalizovanému vyskúšaníu a pod. Tieto pokusy majú samozrejme význam i pre poznanie spoločnosti, pre spoločenskú vedu.

Napriek týmto parciálnym nedostatkom, o ktorých sa napokon ešte diskutuje, je kniha súdr. Klofáča cenným prínosom v našej literatúre z historického materializmu a možno ju každému odporúčať.

J. Karásek